

Հարյուրամյա պատմություն

Հեռուստատեկրանից ամեն օր մեզ են ներկայացնում աշխատում տեղի ունեցող սարսափագրու, ահարկու իրադարձություններ, վայրագ տեսարաններ: Զոհվում են հազարավոր մարդիկ, էլի հազարավորներ թափառում են աշխարհով մեկ ու չգիտես թե ումից պահանջում են իրենց տեղն արևի տակ: Մինչդեռ նրանք, որոնց պատճառով վերջիններս դարձել են գաղթական, քանդում, ավերում, պայթեցնում են նախնիների թողած ժառանգությունը և անում են դա ոչ վրեժի, ոչ դաժանության, ոչ բարբարոսության հետևանքով, ոչ էլ տեղը ուրիշ մի բան կառուցելու համար: Այլ պատմությունից նախնիների հետքը մաքրելու, ջնջելու նպատակով, որպեսզի հետո հորինեն իրենց համար ձեռնտու և շահավետ մի պատմություն: Բայց միշտ չէ, որ այս գործելակերպն իրականացվում է այդպես բացահայտ: Այդ ուժը հաճախ գործում է գաղտագողի, դանդաղ, Աստվածաշնչյան օձի պես հմայելով ու շողոքորթելով, և հասնում իր

նպատակին մեր իսկ ձեռքերով: Միամիտ ենք դեռ, շատ միամիտ: Հազարամյակների ընթացքում քաղաքակրթություն ենք ստեղծել ու մի կարգին տիրություն չենք անում: Միամիտ ենք դեռ, թե գայթակղվող, հարմարվող ու անտարբեր, կամ թե հոգնել ենք մեր բեռը կրելուց: Բայց շատ ենք սիրում հպարտանալ մեր նախնիների կերտած կոթողներով: Իսկ կրոն ենք մեր մեծերի թողած արժեքների ու տե՛ր ենք նրանցից ստացած ժառանգությանը: Ունե՞նք տիրոջ գիտակցությունը, որ ոչ միայն պահապանն ու վայելողն ենք այլ նաև շարունակողն ու փոխանցողը պիտի լինենք մեծ, շատ մեծ հարստության ինչպես, օրինակ, Կոմիտասն է: «Ժամանակիս վայրագութիւններէն ըստ կարելվոյն հեռու պահելով միտքս ու զգացումներս՝ անդադար կաշխատիմ կարեւոր ուսումնասիրութիւններով»: Գրել է վարդապետը 1914 թվականի հոկտեմբերին Երվանդ Հակոբյանին: Սա անչափելի սիրո և հարգանքի եզակի դրսևորում է առ հայրենիք և յուր ժողովուրդ, երբ համաշխարհային թոհուբոհի մեջ արվեստագետն աշխատում է, որ ժառանգություն թողնի:

Կոմիտասը հայ երաժշտության պատմության մեջ այն միակ ստեղծագործողն է, որի մասին ամենից շատ են գրել ու խոսել: Նրա երկերն ամենից շատ են հրապարակել, կատարել, իսկ ստեղծագործական ուղին բազմաթիվ անգամ վերլուծել: Կոմիտասի կերպարն առանձին թեմա է հայ կերպարվեստում, էլ չենք խոսում գրականության մասին: Բայց, այնուամենայնիվ, «ինչ՞ու և ինչպե՞ս» հարցերը կոմիտասականի մշտական ուղեկիցներն են դեռևս: Խոսքն այս անգամ վարդապետի երաժշտագիտական գործունեության մասին է: Հայտի է, որ Կոմիտասը 1896 – 1899 թթ ուսանել է Բեռլինում՝ Ռ. Շմիդտի մասնավոր երաժշտանոցում, և զուգահեռաբար, սովորել ու ավարտել է Ֆրիդրիխ Վիլհելմ (այժմ Հումբոլդտի անվան) համալսարանի փիլիսոփայության բաժինը: Վարդապետի առաջին կենսագիր՝ Բանասեր, բանաստեղծ, հասարակական գործիչ Թորոս Ազատյանն իր «Կոմիտաս վարդապետ» (Կ. Պոլիս, 1931) գրքում այդ մասին գրում է. «1899 Յուլիսին Կոմիտաս Վրդ. կ'աւարտէ երաժշտանոցի տեսական ու գործնական ամբողջ դասընթացքը: Աւարտական թէգն էր «Քիւրտ երաժշտութիւնը», որ մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուց իբրեւ աննախընթաց գործ»:²

Բայց ինչ՞ու: Ինչ՞ու «Քիւրտ երաժշտութիւն», երբ վարդապետն իր ողջ կենսական, գիտական, զգացական ուժերը ծառայեցնում էր մեկ նպատակի՝ այն է ազդարարել ի լուր ամենքի, որ «Հայր ունի ինքնուրույն երաժշտութիւն»: Օտար մշակույթի մասին «թե՛զ» գրելու հանգամանքը պարզունակ ենթադրություն է,

թե ունի փաստական հիմնավորում, արդյո՞ք այդ « թեզն » էր ամփոփումը «երաժշտանոցի տեսական ու գործնական ամբողջ դասընթացքի», և, վերջապես, որտե՞ղ է վարդապետը պաշտպանել իր «թեզը», Ռ. Շմիդտի մասնավոր երաժշտանոցում, թե Ֆիրդրիխ Վիլհելմ համալսարանում, ո՞րն է Թ. Ազատյանի աղբյուրը: Աղբյուրը նշված չէ: Ցավալին այն է, որ հաջորդ կենսագիրների մի զգալի մասը կրկնել է Կոմիտասի «ավարտական թեզի» մասին այս տեղեկությունը, մի դեպքում առանց աղբյուրը նշելու³, մյուս դեպքում՝ որպես ծանոթագրություն նշելով, թե այն չի պահպանվել⁴: Եվ այսպես տարիներ շարունակ պնդել են թեզի գոյության մասին, երբ չկա այն հաստատող որևէ փաստ: Իր մեջ անորոշության տարրեր պարունակող այս մեկ արտահայտությունը՝ «1899 Յուլիսին Կոմիտաս Վրդ. կ'աւարտէ երաժշտանոցի տեսական ու գործնական ամբողջ դասընթացքը: Աւարտական թեզն էր «Քիւրտ երաժշտությունը», որ մեծ հետաքրքրություն արթնցուց իբրև աննախընթաց գործ», բավարար կենսունակություն է դրսևորել հասնելու համար մինչև մեր օրերն ու դառնալ իր շուրջը հյուսվող անհիմն պատմություն: Ահա բոլորովին վերջերս, 2012 թվականին տպագրված մի գիրք՝ «Ուսույթ Բեկ, ուվագիծ եզդի ժողովրդի, ազգապետերի մի տոհմի, հայ-եզդիական կապերի պատմություն»⁵: Այս պատմությունը հյուսվել է տարբեր աղբյուրներից, հաճախ չհիմնավորված, տեղեկություններ քաղելու, իսկ անառարկելի իրողություններն աղավաղված ներկայացնելու մեթոդով: Վարդապետի կենսագրկան դրվագների բազմաթիվ այլ աղավաղումների շարքում էական տեղ է տրված նաև «Քիւրտ երաժշտությանը»: Օրինակ՝ հեղինակը գրում է. «1899 թ. օգոստոսի 20-ին Կոմիտասը պաշտպանում է իր դիպլոմային աշխատանքը «Քրդական երաժշտություն» թեմայով»⁶: Որտեղի՞ց հայտնվեց այս ամսաթիվը: Կենսագիրներից որևէ մեկը և ոչ էլ վարդապետն ինքը կրթությունն ավարտելու ճշգրիտ ժամկետ չի նշել իր նամակներում, կամ ինքնակենսագրության մեջ: Հաջորդ էջին, կրկին խոսելով դիպլոմայինի մասին հեղինակը շարադրել է. «1899_ին Կոմիտասը պաշտպանեց քրդական երաժշտությանը նվիրված իր դիպլոմային աշխատանքը և ավարտեց Բեռլինի Ֆրեդերիկ Վիլհելմ արքայական համալսարանի երաժշտա-փիլիսոփայության պատմության բաժինը, միաժամանակ ստացավ Ռեխարդ Շմիդտի մասնավոր կոնսերվատորիայի ավարտական վկայականը»⁷: Անմիջապես հարց է ծնվում՝ եթե համալսարանում Կոմիտասը դիպլոմային է պաշտպանել, ապա ստացե՞լ է համապատասխան վկայական կամ թեզին վերաբերող վկայագիր: Ինչպե՞ս

կարելի է թեզ պաշտպանել մի հաստատությունում և «միաժամանակ» մեկ այլ հաստատությունից վկայական ստանալ:

Բոլորը կհամաձայնեն, որ առաջ եկած հարցերի պատասխանները գտելու ամենահավաստի աղբյուրը հենց Կոմիտաս վարդապետի թողած գրավոր ժառանգությունն է: Ուրեմն հարկավոր է դիմել այդ աղբյուրին և պարզել մեծ մտավորականի հետաքրքրությունների շրջանակը 1890 – 99 թթ: Արդյո՞ք Կոմիտասի ուսումնասիրությունների ցանկում կա քրդական ժողովրդական երաժշտությանը նվիրված որևէ պատահիկ: Ժամանակագրական կարգով ներկայացնեմ նրա հրապարակումների ցանկը: 1891 թվ. «Ազգային օրհներգ», Վաղարշապատ, 1894 թվ. «Հայոց եկեղեցական եղանակները», «Արարատ» Վաղարշապատ, 1895 թվ. «Շար Ակնայ երգերի», Վաղարշապատ, 1897 թվ. «Տասն եւ վեց ձայն երգեցողություն Պատարագի», «Արարատ» Վաղարշապատ, 1897 թվ. «Հայոց եկեղեցական երաժշտությունը ԺԹ դարում», «Արարատ» Վաղարշապատ, 1898 թվ. «Երգեցողութիւնք Ս. Պատարագի», «Արարատ» Վաղարշապատ, 1899 թվ. «Die Armenische Kirchenmusik» (Հայ եկեղեցական երաժշտություն), «Sammelbände der internationalen Musik-Gesellschaft», Leipzig: Քրդական թեմայի բացակայությունն ակնհայտ է:

Այժմ անդրադառնանք այն նյութերին, որոնք 1899 դեռևս անտիպ էին: Ահա վարդապետի հայկական նոտագրությամբ գրված, ձեռակերտ ժողովածուն՝ «Ձայնագրած Ազգային գյուղական-ժողովրդական երգերի, պարերի Հավաքածու», հաւաքեց եւ ձայնագրեց Սողոմոն Ա Սարկաւազ Սողոմոնեանց, միաբան Ս. Էջմիածնի, 94, 9/բ, Ս. Էջմիածին»⁸: Այստեղ զետեղված են 37 ժողովրդական երգերի նոտային և բանահյուսական տեքստ, ինչպես օրինակ «Երկինքն ամպել ա», «Գարուն ա», «Զիմ գլխի ֆաթեն կիտամ», «Ղարսա բերդը» և այլն: Երգերից մի քանիսի խոսքերին կից Կոմիտասը տեղեկություն է տալիս երգի տարբերակների մասին: Օրինակ «Սիրել եմ սեւն երեսին» երգի երկու օրինակ է ներկայացված և նշված է. «Այս երգը 2 տարբերակ ունի. Առաջին տողը Շիրակի եղանակն է, երկրորդը՝ Իգդիրի. չափը բոլորովին համապատասխան, եղանակը այլ. խօսքերի զանազանութիւնը քիչ է, միայն բարբարն է փոխուում. մենք գերադասեցինք Արարատեան բարբարը»: Երկրորդ ձեռագիր ժողովածուն, դարձյալ գրված հայկական նոտագրությամբ վերնագրված է՝ «Հոգեւոր եղանակներ, Հաւաքեց Սողոմոն Ա Սարկաւազ Սողոմոնեանց, միաբան Ս. Էջմիածնի, 1893, 24/գ, Ս. Էջմիածին»⁹: Այստեղ շարադրված են Սահակ աբեղա

Ամատունու և Գևորգ աբեղա Աբրահամյան Ռշտունու երգածից նոտագրված այնպիսի եղանակներ ինչպես «Հավիկ մի պայծառ», «Հավուն, հավուն», «Տեր ողորմես» և այլն, որոնք ոչ միայն հայ մոնոդիայի, այլև, վստահաբար կարելի է ասել, համաշխարհային երաժշտական մշակույթի անգնահատելի և անանց արժեք են: Մեկ ուրիշ օրինակ՝ կոշտ կազմով նոտային տետր, որի վրա Կոմիտասի ձեռքով նշված է. «Մեներգ դաշնակութեամբ. կամ նուագակցութեամբ. Կոմիտաս վարդապետ, 1897 – 98. Բերլին»¹⁰: Առաջին էջին գրվածը «Օրհնեցեք, գովեցեք...» հոգևոր եղանակը ներդաշնակելու մի փորձ է, հաջորդ էջին՝ «Մի գեղեցիկ պարզ գիշեր էր...» մեղեդին բազմաձայնելու (սոպրանոի և ալտերի համար) օրինակ, երրորդը և չորրորդը՝ «Տեր կեցո...» և «Հայր մեր» եղանակների բազմաձայն մշակման սևագրություններն են: Թվարկված օրինակների կողքին քրդական թեմայի գոյությունը դուրս է տրամաբանությունից:

Հայկական ՄՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Պատմա-Բանասիրական Հանդեսում¹¹ երաժշտագետ Ռոբերտ Աթայանը տպագրել է մի ընդարձակ հոդված «Կոմիտասի ուսումնառությունը Բեռլինում» վերնագրով, որտեղ մանրամասն ներկայացրել է վարդապետի կենսագրության գերմանական շրջանը: Այսինքն՝ ինչ է ուսումնասիրել Կոմիտասը Ռ. Շմիդտի կոնսերվատորիայում և համալսարանում, ինչ են պահանջել նրա ուսուցիչներն իրենց ուսանողից և ինչ հմտությունների է տիրապետել շնորհալի սանը կրթությունն ավարտելիս: Կոմիտասն ստացել է երկու ավարտական վկայական՝ մեկը կոնսերվատորիայի կողմից Ռ. Շմիդտի ստորագրությամբ և կնիքով, մյուսը Ֆրիդրիդիս Վիլհելմ համալսարանի կողմից փիլիսոփայության ֆակուլտետի դեկան Վեստելի և ռեկտոր Հ. Շվարցի ստորագրությամբ: Պրոֆեսոր Ռ. Աթայանը թարգմանաբար ներկայացրել է այս երկու վկայականների բովանդակությունը, որ մեջբերում են առանց փոփոխության. «Պր. Կոմիտաս վարդապետ Գևորգյանը, էջմիածնի վանքից, 1896 թ. հուլիսից մինչև 1899 թ. հուլիս եղել է իմ աշակերտը: Բնականից օժտված լինելով երաժշտական արտակարգ սուր լսողությամբ և վառ երևակայությամբ, պր. Կոմիտաս Գևորգյանը ինձ մոտ, անխոնջ ջանասիրության շնորհիվ, ինչպես տեսության և կոմպոզիցիայի, այնպես էլ երգեցողության մեջ հասավ ավելի քան գոհացուցիչ արդյունքների ու դառավ հիմնովին կրթված, լուրջ երաժիշտ: Պր. Կոմիտաս Գևորգյանը կատարելապես տիրապետում է հարմոնիայի ուսմունքին, խիստ և ազատ ոճի շարադրությանը, ձևերի տեսությանը և գործիքավորմանը, այնպես որ, ունենալով նաև մանկավարժական շնորհք, միանգամայն ի գորու է այդ բոլոր բնագավառներում նաև ուսուցչություն

անելու: Նա նաև կարող է լինել երգչախմբի և նվագախմբի հմուտ դիրիժոր, ընդ որում, դրանում նրան շատ կօգնի իր լավ մշակված հաճելի բարիտոն ձայնը»: Ստորագրված է՝ «Ռիխարդ Շմիդտ, պրուսական արքայական պրոֆեսոր և մուզիկդիրեկտոր: 2 սեպտեմբերի, 1899, Բեռլին, Պոտսդամշտրասսե, 104»: Համալսարանական կրթության մասին վկայականում գրված է. «Մենք՝ Բեռլինի Ֆրիդրիխ Վիլհելմ համալսարանի Ռեկտորը և Սենատը այս ավարտական վկայականով հաստատում ենք, որ պր. Կոմիտաս Գևորգյանը՝ ծնված Կուտինայում (Թուրքիա), կոշկակարի զավակ, հիմնավոր երաժշտավորություններով 1896 թ. հոկտեմբերի 22 –ին ընդունվել է մեզ մոտ և մնալով մինչև 1899 թ. ամառային կիսամյակի վերջը, փիլիսոփայության բնագավառում երևան է բերել ջանասիրություն: Համաձայն ներկայացված վկայությունների, Համալսարանի ծրագրով նա լսել է հետևյալ դասախոսությունները...»: Այնուհետև թվարկվում են Գերմանիայի և համընդհանուր երաժշտության պատմության (սկսած XVI դարից) մի շարք դասընթացներ, նաև Եկեղեցական երաժշտության պատմության ներածություն, երաժշտագիտության ներածություն, գերմանական երաժշտության պատմություն, երաժշտական գործիքների, նոտագրության պատմություն, երաժշտական գեղագիտություն, երաժշտական քննադատության պատմություն և երաժշտագիտական վարժություններ նվագարանների թանգարանում: Ինչպես պարզվեց, Կոմիտասից չի պահանջվել ոչ դիպլոմային և ոչ էլ դիսերտացիոն աշխատանք: Իսկ նրան տրված վկայականներում, որոնք պահվում են Գրականության և արվեստի թանգարանում, որևէ ակնարկ չկա ավարտական թեզի կամ ենթադրվող թեզի բովանդակության մասին: Արդյո՞ք գաղտնի կպահեր վարդապետն իր ուսումնասիրությունը, եթե այն գոյություն ունենար:

Ահա այսպիսի կրթություն ստացած և երաժշտական հիմնավոր գիտելիքներով Կոմիտասը 1899 թվականի աշնանը վերադարձավ Էջմիածին: Ուսումնառության տարիներին վարդապետն ակտիվ նամակագրություն էր պահպանում իր ընկերների, բարեկամների հետ: Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում ճեմարանի տեսուչ Կարապետ Կոստանյանին հասցեագրված նրա նամակները: Դրանք ավելի նման են հաշվետվության քան տպավորությունների մասին շարադրված պատմության: 1899 թվ. հունիսին նա գրել է Կ. Կոստանյանին. «Անցեալները մեծ յաջողութեամբ երկու դասախոսութիւն կարդացի Բերլինի երաժշտանոցում. հայոց երաժշտութեան մասին՝ առհասարակ եւ արեւելեանի մասին՝ մասնաւոր տեղեկութիւն միայն. այս կրկին

դասախոսութիւնս մեծ զարկ տուաւ երաժշտական շրջանում յայտնի լինելու, նամանաւանդ, երբ անդամ ընտրուեցայ Միջազգային երաժշտական ընկերութեան, ուր միայն յայտնի երաժիշտներն են անդամակցում:

Դասախոսութիւնս տպել տալու ստիպեցին համալսարանի ուսուցչապետներս, եւ Ընկերութեան գիտական ժողովածուի հրատարակութեան առաջին համարում, որ լոյս կտեսնի օգոստոսի մէջ, հիւրընկալուեցաւ իմ յօդուածս էլ, այնպէս որ այժմ ստիպուած եմ տպագրութեան համար պատրաստել եւ հասցնել »¹²: Ընկերության «Sammelbände der internationalen Musik-Gesellschaft» հանդեսում 1899 թվ.

տպագրվել է Կոմիտասի «Die Armenische Kirchenmusik» (Հայոց եկեղեցական

երաժշտություն) հոդվածը, որի մասին անթաքույց հպարտությամբ գրել էր

նամակում: Մամուլը բավական արագ և հանգամանորեն անդրդարձել է

վարդապետի դասախոսություններին: Օրինակ՝ «Հանդես ամսօրեան» «Հայկական երաժշտութիւնն ի Բերլին» հոդվածում մանրամասնորեն նկարագրել է

Կոմիտասի ելույթը. «Բերլինէն «Նոր-Դաիրն» (թ.115) կը գրեն թէ արժանապատիվ

Կոմիտաս Վարդապետ ...պրոֆեսորներու, երաժշտագէտ դոկտորներու, անոնց

կանանց, հայ եւ գերմանացի ուսանողաց ընտրեալ հասարակութեան մ' առջեւ

հայկական ժողովրդական եւ եկեղեցական երաժշտութեան մասին

դասախօսութիւն մը կարդացեր է, երաժշտանոցի (conservatoire) դահլճին մէջ՝

ըստ ինդրոյ երաժշտական նախագահ Պրոֆ. Ֆլայշերի: Հայոց եկեղեցվոյն հակիրճ

պատմութենէն ետքը՝ արժ. Կոմիտաս Վր. ցոյց տուեր է հայոց եկեղեցական,

ժողովրդական եղանակներու կազմութեան տարբերութիւնը: Առ այս վախճան՝

կազմուած էր յառաջագոյն չորս հոգիէ (գերմանացի) բաղկացած խումբ մը, որոնք

այս եղանակներն երգեցին. Եկեղեցական երգերն երգուեր են՝ Փառք քեզ Տէր.

Օրհնեցէք, գովեցէք. Ով գարմանալի. Այս խորհուրդ լցաւ. Սուրբ եւ Տէր եւն. Իսկ

ժողովրդական երգերն՝ Սոնա եար. Անձրեն եկաւ, Այ տղայ, Հերոցն արի, Հով

արէք սարեր, Հայրիկ, Հայրիկ: Կոմիտաս Վր. Երգեր է *քրդերէն*՝ Լէլէ գաւրէ,

Հովուի ոչխարներ, Աղ Կոլնգեմ, եւն. *Արաքերէն*՝ Արա էյ Թադրովնի, Ջեմիլքամիլ.

Եւն. *տաճկերէն*՝ Բուզի շէր, Քիմ տէմիշ տիր, Բահարօղլու, եւն: Այս ամբողջն

երգուեր են՝ ցուցնելու համար ասոնց եւ հայկական եղանակաց մէջ

տարբերութիւնը: Բաց աստի Կոմիտաս Վր. ցուցրեր է թէ ինչպէս կը

կարդացուին Աւետարանը, սաղմոսները, երգեր է եւ շարականներ եւն, եւն:

Թղթակիցը կը գրէ թէ Berliner Morgenpost-ին մէջ՝ գերմանացի քննադատ մը

հրճուանքով եւ գովեստի խօսեր է այս դասախօսութեան եւ հայ ժողովրդական

երգերուն վրայ, զորոնք ուրախ եւ գերմանական սրտին եւ զգացողութեան շատ

մօտիկ գտեր է»¹³: Ինչպես տեսանք վարդապետը հայ ժողովրդական երաժշտության հետ համեմատելով ներկայացրել է արևելյան տարբեր ժողովուրդների երգեր դրանց ընդհանրություններն ու տարբերությունները ցուցադրելու համար: Բայց սա դասախոսություն էր, ոչ թե գիտական թեզի պաշտպանություն և խնդրո առարկան ամենևին էլ քրդական երգերը չէին:

Ուրեմն ինչպե՞ս, ինչ՞ու և որտեղի՞ց հայտնվեց և արդեն մեկ դար շրջանառվում է «Քիւրտ երաժշտությունը», որ մեկ ներկայացվում է որպես դիպլոմային աշխատանք, մեկ էլ որպես դիսերտացիա, քանի որ անհիմն է, գուցե միամտաբար ասված կամ պարտադրանքով գրված, բայց, բոլոր դեպքերում, առանց հիմքի:

Վերադառնանք Թորոս Ազատյանին: Գրականության և արվեստի թանգարանում պահվող նրա արխիվը շատ հարուստ է: Ի թիվս այլ փաստաթղթերի այստեղ կարելի է գտնել գրեթե ամբողջ այն նյութը, որը Թ. Ազատյանը բարեխիղճ կերպով հավաքել է Կոմիտասի մասին գիրք գրելու համար: Հավաքված են մեծ թվով մամուլի կտրտուկներ, արտագրված հոդվածներ և այլն: Ահա այդ կտրտուկների մեջ պահվում է 1911 թվականին «Բիւզանդիոնում» լույս տեսած մի հոդված, որի վերնագիրն է «Հայ երաժշտանոցին առիթով», հեղինակն է Արշակունիի Թեոդիկը:

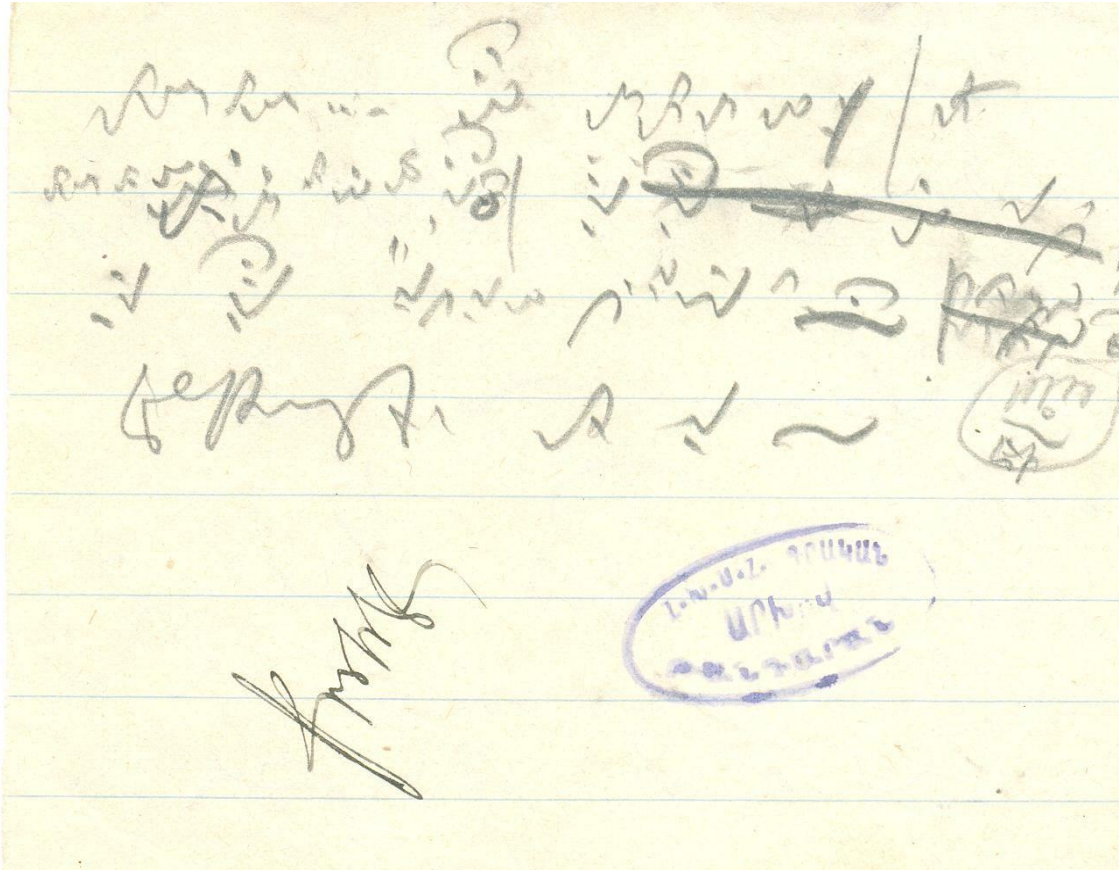
Նա իր ժամանակի ամենակրթված և առաջադեմ կանանցից մեկն էր: Բարձրագույն կրթությունը ստացել էր Լոդոնում և Փարիզում, Ամուսնու՝ Թեոդիկի հետ մասնակցել էր «Ամենուն տարեցոյցի», «Բիւզանդիոնի» հիմնադրմանը, ակտիվ հասարակական գործիչ էր և թարգմանիչ: Հայտնի է, որ Կոմիտասը ցանկություն ուներ Կ.Պոլսում երաժշտանոց բանալ: Այս գաղափարն այնքան է որզևորել տեղի մտավորականությանը, որ ապագա երաժշտանոցի համար նյութական միջոցներ հայթայթելու և դրանք տնօրինելու նպատակով կազմվել է հանձնախումբ, առաջարկվել է նաև կազմել ուսումնական ծրագիր և դասավանդվող առարկաների ցանկ: Էականն այն է, որ խոսքն *ազգային* երաժշտանոցի մասին էր, որտեղ պետք է ուսուցման եվրոպական մեթոդն ու փորձը կիրառվեր *ազգային* երաժշտական կրթություն տալու համար: Բազմաթիվ հողվածներ են տպագրվել այդ մասին մամուլի էջերին: Ահա Արշակունիի Թեոդիկն էլ իր հողվածում Կոմիտասին ներկայացնելով գրում է. «... աշակերտած է Ռիխարդ Շմիթի, յետոյ յաճախած Ֆրիդրիխ Վիլհելմ համալսարանը, ուր աւարտած է երաժշտական – փիլիսոփայական – պատմական գիտութիւնները, Պէլլերման, Ֆլայշեր և Ֆրիտլէներ յայտնի Բրոֆէսէտօներն իրեն ուսուցիչ ունենալով: Աւարտականի իր թեզն եղած է Քուրդ երաժշտութեան վրայ ուսումնասիրութիւն մը որով հետաքրքրուած են շատեր՝ իբր եզական և ցայն վայր անձանօթ մնացած գործ»¹⁴: Ահա, առաջին անգամ այստեղ է խոսվում «Քուրդ երաժշտութեան» մասին: Մեկ տարի առաջ՝ 1910 – ին, Թեոդիկներն «Ամենուն տարեցոյցում» տպագրել են Կոմիտասի ինքնակենսագրությունը¹⁵, որտեղ խոսք անգամ չկա քրդական երաժշտության մասին: Ուրեմն ի՞նչը ստիպեց

տիկին Թեոդիկին «Քիրոդ երաժշտութիւն» թեմայով թեզ հորինել ու կապել վարդապետի անվան հետ: Նյութին վատ տիրապետելու հանգամանքը, թյուրիմացությունը, թե վախը, հարմարվողականությունը, կամ մեկ այլ պատճառ, օրինակ վարդապետին հարվածի տակ չդնելու հանգամանքը: Մամուլը, թե Պոլսում, թե Թիֆլիսում հետևում և արագ լուսաբանում էր Կոմիտասի բոլոր տեղաշարժերը, մեկնաբանում նրա համերգները, գնահատական տալիս նրա գործունեությանը: Հատկապես ակտիվ էին Բիւզանդ Քէչեանի խմբագրած «Բիւզանդիոնը», «Ամենուն տարեցոյցը», «Ազատամարտը»: Հողվածագիրների մի մասը ողջունում, խրախուսում էր ազգային երաժշտանոցի գաղափարը, մյուսները զգուշանում և անվստահություն էին հայտնում Պոլսում որևէ բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ունենալու նպատակահարմարության առնչությամբ. «Պոլսոյ մեջ հիմնուի, Օսմանեանն ու Հայկականն իրարու մրցակից չե՞ն համարուիք արդեօք, եւ հայկական հաստատութեան ընթացքն աւելի դժուար չըլլա՞ր նոյն իսկ Հայ ուսանողներուն համար»¹⁶ գրում էր «Բիւզանդիոնը»: Նույնն էր և Կոմիտասի նկատմամբ: Ոմանք ջերմ խոսքերով մեկնաբանում էին նրա գործունեությունը, ներկայացնում նրան որպես փրկիչ: Իսկ կրոնական ժողովը միջնադարյան ինկվիզիցիայի մոլեռանդությամբ իսկական հալածանք էր սկսել նրա նկատմամբ: Թ. Ազատյանի հավաքած մամուլի կտրտուկների մեջ կա շատ հետաքրքիր մի հոդված, որի վերնագիրն է՝ «Բաց նամակ առ Տ. Կոմիտաս վարդ.», հեղինակն է Սերովբէ քահանա Պուրմայանը: Նյութը տպագրված է 1911 թվականի նոյեմբերին (ցավոք հնարավոր չեղավ պարզել, թե որ թերթում է հարպարակվել): Նամակագիրն աջակցություն է հայտնում Կոմիտասին և հորդորում չվհասվել. «մի ցաւիք սակայն թէ կ'հալածեն Ձեզ», և դառնությամբ նշում. «երբեք անսովոր բան մը չէ մեզի համար, Տ. Հայր, որ մեզմէ մէկը մեզ կառավարող իշխանութեան դիմելով Ձեր համերգն իբր «խռովարարական» ներկայացում մատնէ անոր»¹⁷: Կարո՞ղ էր «Քիրոտ երաժշտությունը» հորինվել ի պաշտպանություն Կոմիտասի: Թերևս կարող էր: Ա. Թեոդիկը «Ազգանվեր հայուհյաց ընկերության» անդամ էր, որի նպատակը հայոց մեջ օրիորդաց վարժարաններ բանալն ու գրագիտություն տարածելն էր, իսկ 1909 – ին, Ադանայի ջարդերից տուժածներին օգնություն հասցնելը: 1910 – ին «Ամիս մը Ատանա» վերնագրով տիկին Թեոդիկը հրապարակեց ականատեսի իր վկայությունները: «Արդի բարոյագիտութիւն» դասագրքի հեղինակն այնքան միամիտ չէր, որպեսզի թյուրըմբռնման հետևանքով շփոթություն ստեղծեր: Ուրեմն ինչու՞ հաջորդ հողվածագիրներն ու

կենսագիրները չստուգեցին այդ տեղեկությունը այլ կուրորեն պատճենեցին Ա. Թեոդիկի գրածը, երբ Կոմիտասն ինքն իր ինքնակեսագրություններից որևէ մեկի մեջ չի գրել «Քիւրտ երաժշտության» մասին: Արդյո՞ք միայն ժամանակի պահանջն էր պատճառը, թե պարզ սովորությունը:

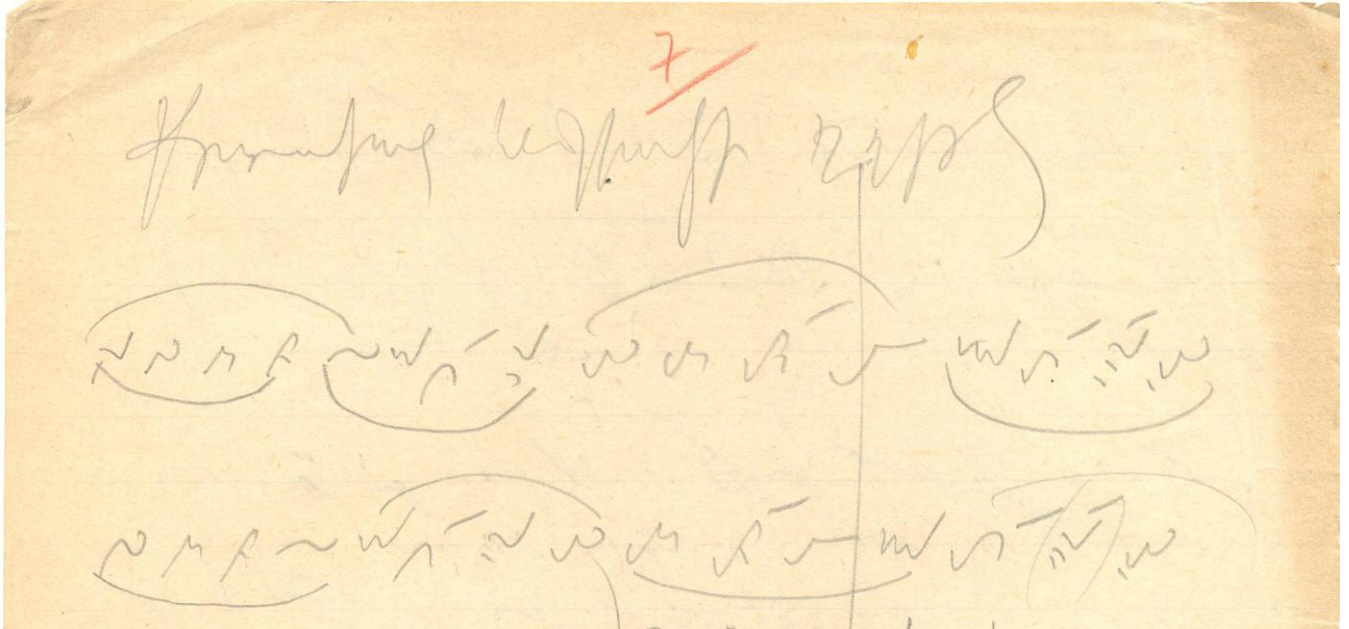
Վարդապետն ունի ինքնակենսագրության երեք տարբերակ (Կոմիտաս, Ուսումնասիրություններ եւ յօդուածներ, գիրք Բ), որոնք գրել է 1908 թվականին և որտեղ՝ վերջում, ներկայացնում է իր տպագրված և անտիպ աշխատանքների ցանկը: Գրվածքս չձանրաբեռնելու համար միայն նշեմ, որ կոմպոզիտորն իր տպագրված երգարանների ցուցակում նշել է 1903 թվականին Մոսկվայում Յուրգետն հրատարակչության տպագրած «Melodies Kurdes» մասին: Սա փոքրիկ երգարան է կազմված 13 քրդական ժողովրդական երգերից: Գծային նոտագրությամբ ներկայացված են երգերի մեղեդիներն ու դրանց հայատառ և լատինատառ քրդերեն խոսքերը: Երբ է կոմպոզիտորը գրի առել դրանք հայտնի չէ: Նրա արխիվում այդ մասին վկայող փաստաթուղթ չկա: Հայտնի է, որ այս փոքրիկ ժողովածուն, կազմվել է «Էմինյան ազգագրական ժողովածուի» Ե հատորի համար որպես հավելված: Խմբագիրը՝ Գ. Խալաթյանցն այդ մասին գրում է. «Էմինյան ազգագրական ժողովածուի խմբագրությունը՝ քրդական երգերի եղանակների մասին որոշ մի գաղափար տալու դիտմամբ հանձնեց ժողովրդական երգի մասնագետ արժ. Հայր Կոմիտաս վարդապետին ձայնագրելու այդ եղանակները եվրոպական խազերով»¹⁸: Մեկ այլ անդրադարձ քրդական ֆոլկլորին կարելի է գտնել վարդապետի 1905 թվականին Թիֆլիսի Հովնանայան դպրոցի դահլիճում կարդացած դասախոսության մեջ, որի թեման էր «Հայ ժողովրդական և եկեղեցական երգերը»: Դասախոսության սղագրությունն առաջին անգամ տպագրվել է «Մշակ» թերթում նույն թվականին: Խոսելով երաժշտության և բնության կապի մասին վարդապետն ասում է. «...երաժշտության եղանակը, ոգին կախումն ունի բնությունից: Իսկ ինչ վերաբերում է նրա բովանդակության, դա կախված է ժողովրդի կյանքի պայմաններից: Քրդերը իբր լեռնական ունեն մի երաժշտություն, որ զորապես կրում է բնության կնիքը, իսկ իբրև թափառաշրջիկ և խաշնարած՝ նա, այդ երաժշտությունը՝ անկայուն է և պտտվում է ոչխարների և այծերի շուրջը»¹⁹: Կա՞ Կոմիտասի արխիվում այլ վկայություն այն մասին, որ վարդապետը զբաղվել է քրդական ֆոլկլորի ուսումնասիրությամբ: Այո, կա: Նրա արխիվում կարելի է գտնել առանձին թերթերի վրա իր ձեռքով, մատիտով, հայկական

նոտագրությամբ գրված մի քանի երգ²⁰: Էջերի վրա Կոմիտասը նշել է «քրդերեն»:

Քրդերեն դեռ չի նշանակում քրդական մշակույթ: 1892 թվականին Կոմիտասն այցելեց իր ծննդավայր Քյոթահիա, որտեղ իր հարազատների և բարեկամների երգածից գրի առավ թրքերեն բազմաթիվ երգեր: Դրանք ամփոփեց մի տետրի մեջ և վերնագրեց՝ «Արեւելեան թրքական եղանակներ, հաւաքեց Սողոմոն Ա Սարկավագ Սողոմոնեանց Միաբան մայր ավոռ Ս.Էջմիածնի, 1892, 15/ժա»: Ինչպես հայտնի է հայերենը Քյոթահիայում արգելված էր: Քաղաքի բնակիչները թրքախոս էին: Հայերենը զուտ եկեղեցական լեզու էր և առօրյա կիրառություն չունէր: Քյոթահիացիք ստեղծագործում էին թուրքերեն: Կոմիտասի թրքական երգերի տետրի բոլոր էջերի լուսանցքներում գրված է տվյալ երգը կատարողի անունը և ազգանունը: Օրինակ՝ առաջին էջի լուսանցքում կարդում ենք. «երգեց Խաչիկ Էֆենդի Պալանսեան» կամ 15-րդ էջին գրված է. «երգեցին տիկնայք Կիլիսե եւ Ջմրուխտ Սողոմոնեանները»²¹: Բոլոր երգիչները բացառապես հայեր են: «Քրդերեն» նշումը կրող թերթերից մեկի լուսանցքում ևս գրված է երգը

կատարողի անունը՝ «Պետրոս Աստուածատուրեան»: Մեկ այլ էջի վրա գրված է «Քրտական հնգեակի շղթան» և հայկական նոտագրությամբ շարադրված է քրդական եղանակի ձայնաշարը:

Հաջորդ էջի գրվածքը մեկ գծով վերից վար ջնջել է և վրան թանաքով գրել «անպետք»²²: Ահա նրա արխիվում եղած քրդական երաժշտությանը վերաբերող նյութը, որը շատ հեռու է գիտական թեզ կոչվելուց:

Որպես լայնախոհ արվեստագետ Կոմիտասը գրի է առել և ուսումնասիրել թուրքական, ֆիննական, քրդական և այլ ժողովուրդների երգեր: Որպես անհատ նա կարող էր շփվել ցակացած անձի հետ, որպես երաժիշտ-ազգագրագետ պարտավոր էր գիտենալ միևնույն տարածաշրջանում բնակվող ու ստեղծագործող ժողովուրդների երաժշտությունը:

Մեզանում այսօր շրջանառվում է մի կարծիք, իբր Կոմիտասի «Քիրդ երաժշտութիւն» թեզը պետք է որոնել Բեռլինի Հումբոլդտի համալսարանի արխիվում: Թանգարանը հենց այդպես էլ վարվեց: Տնօրեն պրն. Կարո Վարդանյանի գլխավորությամբ, նամակով դիմեց արխիվին սույն խնդիրը պարզաբանելու և հարյուրամյա պատմությանը վերջակետ դնելու նպատակով: Միաժամանակ լիազորեց Հումբոլդտի համալսարանի փիլիսոփայության բաժնի մագիստրատուրայում սովորող Անի Մկրտչյանին հետամուտ լինել հարցի

լուծմանը: Պատասխանը ստացանք 2016 - ի հունվարի չորսին: Համալսարանի արխիվի ղեկավար Ալեքսանդրա Պաուլիչեկը Անի Մկրտչյանի միջոցով սիրահոժար տեղեկացնում է. «In unseren Akten findest sich Kein Hinweis auf ein Promotionsverfahren. Auch im Verzeichnis der Hochschulschriften, in dem die an deutschen Universitäten erfigreich absolvierten Promotionsverfahren aufgeführt sind, habe ich ihn nicht finde Können»: Այսինքն՝ Գերմանիայի գիտական աշխատանքների կենտրոնական գրանցամատյանում Կոմիտասը գրանցված չէ, ինչը նշանակում է, որ նա *գիտական թեզ չի գրել և չի պաշտպանել:*

Մենք սիրում ենք հպարտանալ մեր նախնիների կերտած արժեքներով: Իսկ որքան ենք հարգում դրանք, արդյո՞ք կրողն ենք այդ արժեքների և ուզում ենք մեր մեծերի հետևորդը լինել: Մենք կոթողներ ենք կերտում նրանց հիշատակին, հատորներ տպում նրանց մասին, ժամանակ առ ժամանակ մամուլը, եթերը, համացանցը ողողում նրանց նվիրված զանազան հոդվածներով, հուշերով: Հետո հանդարտվում ու վերադառնում ենք մեր առօրեային և «մեծահոգաբար» դիտում թե ինչպես է յուրացվում այն ինչով քիչ առաջ այդպես հպարտանում էինք: Գիտենք մեր երաժշտությունը, գնահատում ենք մեր լեզուն: Խոսքս մի քանի ազգագրական երգի մասին չէ, այլ մեր նախնեաց պրոֆեսիոնալ երաժշտարվեստի փոքր ի շատե պահպանված օրինակների, որոնք ընդունված է համարել զուտ եկեղեցական երգարվեստ: Մեզանում քչերը գիտեն այն հիմնավորապես: Երաժշտության տարրական տեսության Կոմիտասի դասագիրքը, որքան էլ թերի ու անավարտ, կարող էր հայ ազգային երաժշտական կրթական համակարգի հիմք լինել, նույնը կարելի է ասել և նրա եկեղեցական երաժշտությանը վերաբերող ուսումնասիրությունների մասին:

Մենք սիրում ենք հպարտանալ մեր նախնիների թողած մեծակերտ արժեքներով: Դրանցից մեկը մեր լեզուն է, որը մենք անխնա աղավաղում ենք: «...իւրաքանչիւր ազգի երաժշտութիւնն իր ազգի հնչական ելևէջներէն կը ծնի ու կը ծաւալի: Հայ լեզուն ունի իր յատուկ հնչաւորութիւնը, ուրեմն եւ համապատասխանող երաժշտութիւնը»²³ գրել է վարդապետն իր «Հայը ունի ինքնուրոյն երաժշտութիւն» հոդվածում: Աղավաղելով մեր լեզուն, աղավաղում ենք նաև մեր երաժշտությունը և դրա հետ ավերում ենք մի ամբողջ քաղաքակրթական համակարգ: Կոմիտասի Բեռլինյան դասախոսությունից տպավորված միջազգային երաժշտական ընկերության Բեռլինի մասնաճյուղի քարտուղար, երաժշտագետ Մաքս Չայեֆերտը գրել է. «Այն խորունկ հայեացքը,

որով դուք, ի մօտոյ մեզ ներկայացրիք մեզնից բոլորովին հեռու գտնուող բարձր եւ զարգացած մի քաղաքակրթութեան վսեմ կարողութիւնը, - անակնկալօրէն հմտալից մատուցումն այն ամենի, որ արեւմտեան հնագոյն քաղաքակրթութեան ճանաչման համար իսկապէս բացառիկ նշանակութիւն ունեն, Ձեր դասախօսելու եւ երգելու կատարեալ արուեստը – սրանք բաներ են, որ մեզ զարմանք կարող էին պատճառել եւ որոնք վառ կմնան ձեր ունկնդիրների յիշողութեան մէջ»²⁴:
 Հազարամյակների ընթացքում մեր նախնիք քաղաքակրթություն և մշակույթ են ստեղծել, որը մենք իրավունք չունենք մսխելու, վատնելու կամ այլոց նվիրելու: Հարյուր տարի առաջ հայը խնդիր ուներ փրկվելու, իսկ այսօր խնդիր ունի փրկելու, պաշտպանելու այն հարստությունը, որն իրեն ժառանգել են նախնիք:

1. Կոմիտաս վարդապետ, նամականի, Երևան 2009, էջ` 234
2. Թ. Ազատեան, Կոմիտաս վարդապետ. Իր կեանքն ու գործունեութիւնը, Հ. I, Կ. Պոլիս 1931, էջ` 24
3. Ս. Գասպարյան, Կոմիտաս, Երևան, 1961, էջ` 66, Ал. Шавердян, Комитас и армянская музыкальная культура, Ереван 1956, էջ` 59
4. Ակնարկ հայ երաժշտության պատմության, Երևան 1963, էջ` 165
5. Մ. Մուրադյան, Ուսուր Բեկ. Ուրվագիծ եզդի ժողովրդի, ազգապետների մի տոհմի, հայ – եզդիական կապերի պատմություն, Երևան 2012
6. Մ. Մուրադյան, Ուսուր Բեկ. Ուրվագիծ եզդի ժողովրդի, ազգապետների մի տոհմի, հայ – եզդիական կապերի պատմություն, Երևան 2012, էջ` 96
7. Մ. Մուրադյան, Ուսուր Բեկ. Ուրվագիծ եզդի ժողովրդի, ազգապետների մի տոհմի, հայ – եզդիական կապերի պատմություն, Երևան 2012, էջ` 97
8. ԳԱԹ, Կ. Ֆ. 318
9. ԳԱԹ, Կ.Ֆ. 332
10. ԳԱԹ, Կ.Ֆ. 462
11. Պատմա – բանասիրական հանդես, Երևան, 1988, էջ` 48
12. Կոմիտաս վարդապետ, նամականի, Երևան 2009, էջ` 59

13. Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա 1899, թիվ 8, էջ՝ 253
14. Բիւզանդիոն, Կ. Պոլիս 1911, Մարտ 15 – 28, էջ՝ 1
15. Ամենուն տարեցոյցը, Կ. Պոլիս 1910, էջ՝ 214
16. Բիւզանդիոն, Կ. Պոլիս 1911, Յունուար 19 – 1 փետրուար, էջ՝ 1
17. ԳԱԹ, Կ.Ֆ. անմշակ
18. Պատմա – քանասիրական հանդես, Երևան 1965, թիվ 4, էջ՝ 188
19. Մշակ, Թիֆլիս 1905, թիվ 65 էջ՝ 1 և թիվ 66, էջ՝ 2
20. ԳԱԹ, Կ. Ֆ. 349
21. ԳԱԹ, Կ. Ֆ. 352
22. ԳԱԹ, Կ. Ֆ. 349
23. Կոմիտաս վարդապետ. Ուսումնասիրութիւններ եւ յօդուածներ, գիրք Բ, Երևան 2005, էջ՝ 83 – 91
24. Կոմիտաս վարդապետ. Նամականի, Երևան 2009, էջ՝ 242

Եղ. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի

Թանգարանի երաժշտական ֆոնդի ավագ գիտաշխատող, երաժշտագետ

Մարինե Մուշեղյան 5 մարտի, 2016